

ВІРНА Жанна Петрівна,

д-р психол. наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Папський католицький університет Парани
ORCID ID: 0000-0001-8134-2691
Україна, Бразилія

ЕЙНГ Ана Марія,

д-р наук в області гуманіт. і соц. наук, професор,
Папський католицький університет Парани
ORCID ID : 0000-0003-0224-5880
Бразилія

НАСИЛЬСТВО І ПРАВА ДИТИНИ: ДОСВІД ВИВЧЕННЯ В БРАЗИЛІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НАЗРІЛИХ КООРДИНАТ В УКРАЇНІ

У сучасному суспільстві проблема насильства та такого її різновиду як насильство дитини, є вкрай актуальною. Найчастіше йдеться про психологічне насилля дитини, яке проявляється в таких фактах як відкрите неприйняття дитини, образа і приниження її гідності, брехня і невиконання обіцянок з боку дорослих. Специфічним проявом психологічного насилля у відношенні дітей є пред'явлення дитині вимог, які не відповідають її індивідуальним особливостям за віком, статтю, фізіологічними можливостями, фізичними вміннями, розумовими здібностями, фізичними і комунікативними обмеженнями дитини тощо. Пред'явлення дитині вимог, які не відповідають її можливостям, зазвичай, таких, що перевищують її можливості, в дійсності є потужним психологічним насиллям, яке тісно пов'язане із різноманітними варіаціями соціальної конфронтації суспільства.

Реалії сьогодення у світі все частіше демонструють поглиблення соціальної конфронтації як в масштабах окремих держав, так й на міждержавному рівні, що призводить до широкого розповсюдження війн і терористичних злочинів, а також широкого кола економічних, політичних, інформаційних злочинів. Працюючи над проблемою психологічної безпеки

особистості, нами неодноразово піднімалась ця проблема в межах розвитку постмодерного суспільства та особистості¹.

Масштабні терористичні атаки початку XXI століття в різних регіонах світу зумовлюють необхідність всебічного аналізу феномену тероризму, адже постійно відбувається трансформація доктринальних установок терористів, модернізація їх організаційних структур, розширення можливості використання цими деструктивними силами передових технологій. Йдеться саме про посилені фінансові, інформаційні та міграційні потоки, де діяльність терористів набуває транснаціональний і трансрегіональний характер. Сьогоднішня ситуація війни в Україні є реальним для цього підтвердженням. Терористичні акти, які чинять на території України російські агресори, тягнуть за собою величезну кількість людських страждань, а насильницькі дії як над дорослими, так й над дітьми ведуть до нових форм злочинної поведінки. Особливого значення під час військових дій набувають форми дитячого насилля, які безпосередньо пов'язані з нанесенням фізичних і моральних травм аж до спричинення фізичної і психологічної шкоди здоров'ю і життю. Увесь світ став свідком насильницьких зазіхань, які спрямовані проти наданих з народження благ – життя, здоров'я та особистої свободи українського народу. Все частіше мова йде не про військові дії, а про такі злочини як вбивства мирного населення і дітей, нанесення тілесних травм рівного рівня тяжкості, катування, зґвалтування, викрадення людей, сексуальна і трудова експлуатація. Саме ці форми соціальної конфронтації на сьогодні стали провідними, хоча й не виключається й така домінуюча до військових дій в Україні форма сімейно-побутового насилля, яка має високий рівень латентності і є однією з причин злочинності неповнолітніх, а також формування їх антисоціальних установок.

З-поміж різноманітних варіантів явища насильства дитини в Україні, маємо на меті визначити базові координати вивчення проблеми насильства дитини в Бразилії та окреслити центральні позиції, які можуть бути використані в Україні.

Досить потужним осередком вивчення проблеми насильства і прав дитини є група дослідників під керівництвом професора А. М. Ейнг, з якою випала честь співпрацювати у Папському католицькому університеті Парани. Аналіз практичних доробків цієї наукової школи продемонстрував їх чітке дотримання в руслі історії та політики освіти, які системати-

¹ Вірна Ж. П. Безпека особистості: соціально-психологічний та правовий вимір. Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти : мат. І міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк, 2019. С. 24–26; Вірна Ж. П. Економічна безпека: форми і наслідки впливу економічних загроз на особистість. Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти : мат. II міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк, 2021. С. 135–139.

зовані у тези щодо: співіснування відносин знань і влади в шкільній програмі; розгляду освітньої політики в межах боротьби зі злочинністю в бразильському контексті та їх вплив на молодь; аналізу гомогенізації відмінностей і покарання як різновидів насилля; специфіки соціальних уявлень та їх різноманітність у шкільному просторі у світлі лібертаріанської думки Пауло Фрейре².

По-особливому імponує запропонований А.М. Ейнг багатоаспектний підхід дотримання прав дитини в контексті гуманітарних потреб, який торкається проблеми її економічного і споживчого благополуччя, а також задоволення сукупності матеріальних і нематеріальних потреб. А саме, йдеться про сукупність прав дитини на забезпечення захисту від бідності. Сценарій бідності підкреслює насилля і порушення права дитини на освіту, що фактично в подальшому знайде відображення у її недостойному дорослому житті, яке в додаток може посилюватися конфліктами, кризами, кліматичними катаклізмами.

В останніх дослідженнях А.М. Ейнг постійно наголошується, що категорію насилля потрібно розглядати у множинному числі, адже цей феномен вміщує багатогранність витоків, проявів та наслідків. А саме, йдеться про безпосереднє (пряме) насилля, структурне насилля та культурне насилля³. Якщо говорити про безпосереднє насилля, то зрозуміло, що йдеться про його пряму фізичну або словесну форму між опозиційними суб'єктами або суб'єктом і об'єктом. Структурне насилля є опосередкованим, тобто таким, що виникає в результаті нерівного розподілу влади і має вираження в репресіях і експлуатації або соціальній несправедливості. Що стосується культурного насилля, тобто такого, яке відноситься до символічної сфери людського існування, то в цьому випадку слід брати до уваги певні аспекти культури, як-от релігія та ідеологія, мова та мистецтво, емпірична і формальна наука, які можуть бути використані для виправдання або легітимації прямого чи структурного насилля.

Слід повністю погодитися із науковцем, адже саме такий багатогранний прояв насилля віднайшов своє відображення у конкретних дослідженнях цієї наукової школи. За сприяння партнерства міжнародної міждержавної організації Міжамериканського дитячого інституту, який спеціалізується на проблемах дітей і підлітків та Фонду міжнародної солідарності маристів, реалізовано програму дослідницької групи при Папському католицькому університеті Парани. Досліджуючи дитячий досвід та їх розмірковування

2 Violências nas escolas: perspectivas históricas e políticas / organizadora Ana Maria Eyng. Ijuí : Ed. Unijui, 2011. 200 p.

3 Eyng A.M., Cardoso, J.C. Direitos da infância em contextos de necessidades humanitárias: fatores de risco e demandas educativas. Ensaio. 2020, 28(109). P. 1098–1120.

щодо повсякденних злиднів, дослідниками виокремлено фактори ризику, які вони визначають у своєму повсякденному житті. Їх свідчення ілюструють репресивні погрози бідним дітям на геополітичній та економічній периферії великих міст. Їх відповіді були згруповані та систематизовані в категорії, які синтезують твердження досліджуваних про фактори ризику, а саме йдеться про категорії сім'ї (батьківська і сімейна дисфункція, внутрішньо сімейне насилля між дорослими і дітьми, нормалізація і натуралізація вербального, психологічного, фізичного і сексуального насилля, пригнічення дітей, відтворення насилля в оточення, відсутність у батьків інструментів для догляду за дітьми, відсутність спілкування, вживання наркотиків та безробіття), суспільства (дискриміноване та відчужене населення, безпритульні діти в агресивному середовищі, в якому не вистачає місць для відпочинку, спорту тощо; а існуючі суспільні простори деградують за рахунок ненадійного житла, відсутності інфраструктури, санітарії і правопорушень), освіти (освітнє нерівність, відсутність доступу до якісної освіти, погана шкільна освіта, низький рівень освіти батьків, дезінформованість), культури (натуралізація насилля, нормалізація жорсткого ставлення, патріархальне, сексистське суспільство, яке виправдовує гендерне насилля, погляд на дитину як на власність), економіки (бідність, нестача ресурсів, безробіття, неформальні робочі місця, економічна експлуатація, відсутність можливостей, значна соціальна ізоляція), державної політики (відсутність реалізації комплексної політики захисту дітей через дефіцит фізичної, матеріальної і професійної інфраструктури, яка спеціалізується на догляді за дітьми, підлітками і молоддю в доповнення до тендітної міжсекторальної артикуляції в управлінні державною політикою і державними партнерствами), здоров'я (вживання алкоголю і наркотичних речовин, фізичні, психологічні і емоційні травми як результат фізичних покарань і жорсткого звернення), ідентичності (соціально-емоційні риси сорому, сором'язливості і невпевненості, які породжують девальвовану самооцінку, низькі очікування у відношенні себе і можливостей в майбутньому), безпеки (високий рівень пограбування, нападів, викрадення людей, стрільба, торгівля наркотиками і зброєю, суперечки між бандами, торговцями наркотиками і корупцією) та порушення прав (мало можливостей для розвитку потенціалу дітей, як у їх сімейному, так й у суспільному оточенні, в якому домінує неохайність, сімейна безтурботливість, жорстоке ставлення, фізичне і вербальне насилля, психологічна і сексуальна агресія, використання дитячої праці і крадіжки). Очікування подолання або зведення до мінімуму цих факторів ризику вимагає створення факторів захисту дітей та укріплення прав кожної дитини. В цьому контексті знаходимо ствердження А. М. Ейнг, що саме цей

напрямок «передбачає необхідність нових процесів навчання, яким передую деконструкція понять і практик, які вже засвоєні в повсякденному просторі дитини. Це передбачає таким чином, відучування насиллю, дискримінації, неповазі.... підкоренню та дискваліфікації дитини. І, як наслідок, вивчення нових індивідуальних і колективних стратегій, які дають змогу перезапустити життєві проекти кожної дитини для менш несправедливого теперішнього та більш справедливого майбутнього»⁴.

Якщо провести аналіз підходів до попередження та протидії насильству дитини, та реалізації заходів щодо запобігання, виявлення ризиків і реагування на випадки насильства, надання допомоги учасникам конфліктної ситуації, які ретельно проаналізовані і систематизовані в методичних рекомендаціях для працівників українських закладів освіти⁵, то можна побачити суміжні проблеми. Варто додати, що на правому рівні в Україні, що зазначено в законі «Про охорону дитинства», держава здійснює захист дитини від усіх форм насильства та інших проявів жорсткого поводження, експлуатації, сексуального насильства, в тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, втягнення до азартних ігор тощо⁶.

Нам дуже імпонує твердження А. М. Ейнг, що ризики і насилля, виявлені у повсякденному житті дітей, виходять із взаємозалежних макро- і мікросоціальних чинників, які виникають і посилюються в економічній та політичній сферах, та проявляються у нерівності й ізоляції, що впливають на характеристики багатоаспектної дитячої бідності⁷. Також нею наголошується, що такі багаточисельні чинники ризику вимагають міжвідомчих і міжсекторальних, регіональних, національних і міжнародних освітніх зусиль, результатом яких є гарантія і захист прав дитини у повсякденному житті в школі, сім'ї та суспільстві.

Освітні українські реалії культивують модель здорової школи, де разом з навчанням і вихованням, йдеться про здоров'язбережувальну компетентність дитини. Варто зупинитися на просвітницьких рішеннях

4 Eyng A.M. *Infâncias e violências* : garantia de direitos no cotidiano de crianças e Teenages. Contribuições de programas desenvolvidos na órbita estatal e da Sociedade Civil no ambito internacional. Curitiba: PUCPRESS, 2019. URL : https://www.champagnat.org/shared/bau/Infancias_e_violencias_Relatorio2018.pdf.

5 Попередження насильства в закладах освіти : методичний посібник для педагогічних працівників (2020). Київ : Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». 104 с.

6 Закон України «Про охорону дитинства». URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T012402?an=228>

7 Eyng A.M., Cardoso, J.C. Direitos da infância em contextos de necessidades humanitárias: fatores de risco e demandas educativas. Ensaio. 2020, 28(109). P. 1098–1120.

щодо профілактики насильства у моделі здорової школи: включення до навчального плану тем поваги та дотримання прав людини, загально-людських цінностей, рівності та недискримінації; реалізація просвітницьких, профілактичних заходів, які сприяють розвитку особистості та моральному становленню здобувачів освіти, духу співробітництва та партнерства, взаємоповаги, навичок ефективного спілкування, критичного мислення, ненасильницького вирішення конфліктів, самозахисту, асертивної поведінки, управління емоціями та подолання стресових ситуацій; професійна підготовка і навчання педагогічних та інших працівників закладу освіти принципів позитивного виховання та підтримки дисципліни ненасильницькими методами, способів попередження агресивної поведінки та проявів насильства, стратегій безпечної поведінки; інформування батьків про проблему насильства та підтримка батьків тих здобувачів освіти, які зазнали знущань і насильства⁸.

Якщо проаналізувати стан дитячого насильства в умовах війни на Україні, то масштаби продемонструють критичну картину, а саме тільки за два місяця війни в Україні 7,7 мільйони людей стали вимушеними переселенцями, де дві третини складають діти, половина з яких є діти з інвалідністю. Перелік насильницьких дій, які пережили діти під час російської окупації, демонструє жорстоке поводження з дітьми на фізичному, сексуальному, психологічному і моральному рівнях. Зрозуміло, що фізична і психологічна реабілітація цих дітей з часом вирівняє і зробить адекватним психофізичний стан дитини, але реалії сьогодення показують, що стан війни ще довгий час буде складати повсякденний фон, і, в цьому ракурсі насилля набуде своєї інтенсивності, що деякі його ефекти стануть непомітними і звичними.

Досвіду роботи з таким видом насилля в Україні є обмаль. Як базові переважно розглядають положення ізраїльських колег, які десятиріччями відпрацьовували систему захисту дітей в умовах війни. Бразильський варіант «божевільних куль» наближений до зони бойових дій, так як люди знаходяться в постійному стані небезпеки. І жити в таких умовах потрібно бути навченим. Якщо війна стає правилом життя, то велика ймовірність її сприйняття в людській свідомості як виразу культури насилля, яке в дослідженнях А.М. Ейнг набуває характеристик відсутності безпеки, спрощення життя та послаблення прав дитини. Усе це у комплексі вимагає як національних, так й міжнародних освітніх зусиль, результатом яких є гарантія і захист прав дитини.

8 Указ Президента України «Про національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі». URL : <http://www.president.got.ua/documents/1952020-33789>.

Щодо визначення назрілих координат вивчення проблеми насилля і прав дитини, то зазначимо необхідність перегляду цього концепту і удосконалення його понятійної артикульованості, оскільки проблема насилля дитини досить обширна за предметним змістом і масштабами розповсюдження, а отже й потребує розробки нового міждисциплінарного наукового напрямку, де домінуюча і об'єднуюча роль повинна належати правовій науці, в межах якої слід скоординувати роботу у двох напрямках: 1 – постановка та обґрунтування проблеми насилля дитини в контексті війни; 2 – правовий аспект забезпечення безпеки і прав дитини в контексті війни, що буде основою прийняття відповідного законодавчого матеріалу.

Співпраця бразильських і українських науковців є підставою для переконання, що ефективність такого виду роботи може бути забезпечена при умові надання їй комплексного характеру при спільній участі представників різних наукових спеціальностей із різних країн.

DOI: 10.51587/9798-9866-95907-2022-009-145-151

Halyna TARASENKO,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Public Higher Educational Establishment
«Vinnytsia academy of continuing education»
ORCID ID: 0000-0001-9394-2600

Bohdan NESTEROVYCH,

Ph. D, Associate Professor,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
ORCID ID: 0000-0003-2042-3281
Ukraine

MUSICAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN IS IN THE CONTEXT OF MODERN AXIOLOGY OF NEW UKRAINIAN SCHOOL

Over recent years, Ukraine has been rapidly developing a modern European strategy for providing quality education at all levels. The aspiration of society for democratic change has led to the development and testing of the concept of the New Ukrainian school and the relevant documents that will facilitate its implementation¹.

¹ Chasnikova, O., Nazarenko, T., Nesterovych, B., Tarasenko, H. & Dubrovina, I. (2020). Implementation the Principle European Education in the New Ukrainian School. Czech_Polish Historical and Pedagogical Journal, 12/2, 122–131. Retrieved from <https://doi.org/10.5817/cphpj-2020-026>